

Werken in de marge

Illegaal verblijvende jongeren in Nederland

*R. Staring en J. Aarts**

De Nederlandse overheid heeft slecht zicht op wat er gebeurt met het grote aantal voormalige alleenstaande minderjarige vreemdelingen (amv's)¹ dat uit de asielopvang of met het meerderjarig worden met onbekende bestemming vertrekt.² Zo laten IND-cijfers van het aantal amv's tot 18 jaar over de periode 2000-2006 zien dat veruit de grootste groep voormalige amv's 'met onbekende bestemming' (MOB) is vertrokken. Het betreft vooral jongeren die na een controle op het thuisadres daar niet meer verbleven, maar bij wie het onduidelijk is of zij Nederland daadwerkelijk hebben verlaten (Kromhout en Leijstra, 2006, p. 36-37). Bovendien zijn de afgelopen jaren op verschillende momenten alleenstaande minderjarige vreemdelingen (amv's) met onbekende bestemming uit de asielopvang vertrokken. Zo verdwijnen in 2004-2005 125 Indiase jongens en in 2006-2007 140 Nigeriaanse meisjes uit Nederlandse asielopvangcentra.³ Verdwijningen als deze en het grote aantal jonge asielzoekers dat met het meerderjarig worden MOB gaat, roepen vragen op naar de omstandigheden waaronder zij in de illegaliteit in Nederland leven. Worden deze kwetsbare jongeren slachtoffer van

* Dr. Richard Staring en drs. José Aarts zijn verbonden aan de vakgroep Criminologie van de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Erasmus Universiteit in Rotterdam.

- 1 Het betreft minderjarige vreemdelingen die zonder meerderjarige ouder(s) of met een al in het buitenland toegewezen voogd Nederland inreizen (Vc 2000B, 14, 2.2.2). Amv's die in Nederland asiel aanvragen, worden vaak aangeduid als alleenstaande minderjarige asielzoekers (ama's).
- 2 Een belangrijk uitgangspunt in het huidige beleid ten aanzien van amv's is dat amv's van wie de asielaanvraag is afgewezen, voor hun 18de – en desnoods daarna – terug moeten keren naar het herkomstland. Als de amv eenmaal meerderjarig is, is het normale terugkeerbeleid van toepassing, worden de opvangvoorzieningen beëindigd en is de betrokkene zelfstandig verantwoordelijk voor het regelen van zijn vertrek (Kamerstukken II 2000/01, 27 062, nr. 14, p. 18). Met het beëindigen van het rechtmatig verblijf bij het meerderjarig worden van de in de asielprocedure afgewezen amv werd vanaf 2005 ook de verstrekking van leefgelden beëindigd.
- 3 Aanhangsel Handelingen II 2007/08, nr. 1778. Deze verdwijningen vormden de aanleiding voor de pilot 'beschermde opvang risico-AMV's' (Kromhout, Liefwaard e.a., 2010).

criminaliteit en uitbuiting in de seksindustrie of worden zij uitgebuit op de (informele) arbeidsmarkt? Algemener gesteld kunnen we ons afvragen hoe deze (voormalige) amv's zich zonder voorzieningen en het leefgeld van de overheid in de illegaliteit staande houden en in hoeverre zij een makkelijk uit te buiten groep vormen.

Onderzoek onder onrechtmatig verblijvende amv's

In opdracht van het WODC hebben wij in de periode februari 2009 tot september 2009 onderzoek verricht onder onrechtmatig in Nederland verblijvende (voormalige) amv's en hebben we getracht antwoorden te formuleren op vragen naar hoe deze jongeren in staat zijn in Nederland te overleven (Staring en Aarts, 2010). Aan de basis van de beantwoording van deze onderzoeksvragen staan interviews met 118 (voormalige) amv's. We hebben vier criteria gedefinieerd die tijdens en na het veldwerk bepalend zijn geweest bij de keuze om respondenten tot de onderzoeksgroep te rekenen. Het eerste criterium is dat de respondent als alleenstaande minderjarige Nederland moet zijn binnengekomen. Het tweede criterium is dat de respondent na de invoering van de Vreemdelingenwet 2000 (april 2001) Nederland moet zijn binnengekomen. Ten derde moet de respondent ten tijde van de dataverzameling tussen de 15 en 25 jaar oud zijn. Het vierde criterium is dat de respondent gedurende enig moment onrechtmatig in Nederland moet hebben verbleven. Tijdens het veldwerk hebben we 84 respondenten geïnterviewd die aan alle vier hiervoor geformuleerde criteria voldoen. Daarnaast hebben we gesproken met 34 jongvolwassen vreemdelingen die aan een van de criteria niet voldeden, maar desondanks aanvullende waardevolle inzichten konden bieden. Deze jongvolwassen vreemdelingen kunnen we onderverdelen in drie groepen: (1) voormalige amv's die zich voor de invoering van de Vreemdelingenwet 2000 in Nederland hebben gevestigd (n=8), (2) amv's in vreemdelingenbewaring (n=11) en (3) teruggekeerde jongvolwassen vreemdelingen in Freetown, Sierra Leone (n=15).

De onderzoeksgroep bestaat uit 25 jonge vrouwen en 93 jonge mannen. We hebben vooral gesproken met respondenten uit Afrika (n=86) en in mindere mate met amv's uit Azië (n=25), Europa (n=4) en Zuid-Amerika (n=2). De belangrijkste herkomstlanden van de respondenten (in termen van aantallen) zijn Sierra Leone

(n=26), Angola (n=24), China (n=9) en Afghanistan (n=8). Veruit de grootste groep respondenten in Nederland verbleef tijdens het veldwerk zonder geldige verblijfsdocumenten. Zestien respondenten – inclusief de jongeren die in vreemdelingenbewaring verbleven – waren ten tijde van de gesprekken minderjarig.

De werving van de voormalige amv's heeft plaatsgevonden via de sociale netwerken van de onderzoekers en onderzoeksassistenten. In de tweede plaats zijn we bij respondenten terechtgekomen via organisaties, instellingen en particulieren die de onrechtmatig verblijvende amv's opvangen, begeleiden of andere vormen van ondersteuning bieden. Daarnaast hebben we – waar mogelijk onafhankelijk van (hulp)organisaties – geprobeerd om met de onrechtmatig verblijvende amv's in contact te komen op specifieke locaties of tijdens gebeurtenissen waar voormalige amv's ook komen. In het licht van de kenmerkende onrechtmatige status van de (voormalige) amv's is het samenstellen van een representatieve onderzoeksgroep onmogelijk. We hebben getracht het risico op selectiviteit zo veel mogelijk te beperken door met verschillende onderzoekers onafhankelijk van elkaar respondenten te werven, deze werving ook geografisch over Nederland te spreiden en respondenten bovendien via verschillende netwerken en organisaties te rekruteren. De brede inzet van werving via verschillende sociale netwerken en organisaties heeft geresulteerd in een grote mate van diversiteit onder de respondenten in termen van achtergronden, herkomstlanden, leeftijd en woonlocaties in Nederland. Ondanks deze voorzorgsmaatregelen kunnen de wervingsmethoden ertoe leiden dat specifieke groepen (voormalige) amv's oververtegenwoordigd of juist ondervertegenwoordigd zijn in de onderzoeksgroep. Zo zijn we met veel respondenten in aanraking gekomen via particuliere hulporganisaties. Het is dan ook denkbaar dat (voormalige) amv's die geen contacten met particuliere hulporganisaties onderhouden in het onderzoek zijn ondervertegenwoordigd. Het is ook mogelijk dat (voormalige) amv's die gedwongen werkzaam zijn in de prostitutie of andere arbeidssectoren door hun werkgevers zo goed van buitenstaanders en (opvang)organisaties worden afgeschermd dat zij onderbelicht zijn in het onderzoek. Ook is het denkbaar dat (voormalige) amv's die er dankzij arbeid of criminaliteit in slagen om onafhankelijk van hulporganisaties een bestaan op te bouwen onderbelicht zijn in het onderzoek. Dergelijke beperkingen en vormen van selectiviteit zijn echter inherent aan onderzoek als dit.

Hoe weten de onrechtmatig verblijvende amv's zich staande te houden?

Om de vraag te kunnen beantwoorden hoe deze voormalige amv's zich in de illegaliteit staande houden en hun inkomsten genereren hebben we de bestaansstrategieën die de jongeren hanteren in kaart gebracht. In hun studie *Illegale vreemdelingen in Nederland* onderscheiden Engbersen, Staring e.a. (2002) vier bestaanseconomieën waar onrechtmatig verblijvende vreemdelingen hun inkomsten uit genereren. Het gaat om: (1) de formele economie van loonarbeid of ondernemerschap, (2) de verzorgingseconomie waarin mensen (additionele) inkomsten krijgen uit voorzieningen van de verzorgingsstaat, (3) de informele niet-gereguleerde economie waarin mensen door zwart werk of criminaliteit inkomsten genereren, en (4) de gifteconomie waarin mensen verschillende vormen van ondersteuning krijgen vanuit netwerken van vrienden, familie en bekenden (Engbersen, Staring e.a., 2002, p. 98-99). Deze vier bestaanseconomieën zullen we in dit hoofdstuk gebruiken om een antwoord te formuleren op de centrale vraag 'Hoe voorzien de (voormalige) amv's in hun levensonderhoud?'

Inkomsten, werk en criminaliteit

Aangezien de meerderheid van de respondenten ten tijde van de dataverzameling geen rechtmatige verblijfsstatus heeft, betekent dit dat zij onder normale omstandigheden zijn uitgesloten van formele loonarbeid of zelfstandig ondernemerschap en de verzorgingseconomie. Geen enkele (voormalige) amv die onrechtmatig verblijft, ontvangt dan ook directe inkomsten uit de verzorgingseconomie. De toegang tot deze sociale voorzieningen, waar verblijfsdocumenten en sofinummers noodzakelijk zijn, is zo goed afgeschermd dat de respondenten zonder status hier inderdaad geen gebruik van maken. De verzorgingseconomie heeft dus geen directe betekenis voor de (voormalige) amv's. De onrechtmatig verblijvende jongeren blijken evenmin over een formele baan te beschikken. Slechts twee jongeren die onrechtmatig in Nederland verblijven, zijn in staat geweest om respectievelijk op basis van een vervalst document en documenten van een derde toch werk te vinden. Engbersen, Staring e.a. (2002, p. 99) laten zien hoe het sinds de jaren negentig van de

vorige eeuw voor onrechtmatig verblijvende vreemdelingen niet meer mogelijk is om op reguliere wijze een sofinummer te bemachtigen. De afgelopen jaren is de wetgeving op het terrein van illegale arbeid aangescherpt en zijn bijvoorbeeld de boetes op het in dienst hebben van onrechtmatig verblijvende vreemdelingen verhoogd van € 900 naar € 8.000 in 2005 (Leerkes, 2008, p. 20).

Slechts een derde van de (voormalige) amv's is (incidenteel) actief op de informele niet-gereguleerde economie waarin mensen door zwart werk inkomsten genereren. De sectoren waarin de respondenten informeel werkzaam zijn, lopen uiteen van de schoonmaak, de bouw, de land- en tuinbouw en de horeca tot de persoonlijke dienstverlening. Welk soort werkzaamheden verrichten de (voormalige) amv's nu in deze sectoren? In de schoonmaaksector zijn de (voormalige) amv's werkzaam als schoonmaker van bedrijfspanden, een vakantiepark en bij mensen thuis via advertenties of dankzij de bemiddeling van hulporganisaties. Een van de jongeren die werkzaam is in de 'industrie en bouw' repareert scooters, een tweede werkt in een bouwbedrijf en de anderen werken als 'zelfstandige' en verrichten klussen bij mensen in huis, waar zij laminaat leggen, verven of elektrotechnische problemen oplossen. Zeven respondenten werken in de 'persoonlijke dienstverlening' als kapper, krantenbezorger of kunstenaar, in de huishouding van particulieren of als computerreparateur. In de sector 'handel en detail' verdient een respondent bij als schappenvuller in een supermarkt en een tweede helpt mee in een kledingzaak. Er is één jongere die tweedehandse spullen verzamelt en naar de kringloopwinkel brengt. Verschillende (voormalige) amv's werken in de horeca, vaak als afwasser of voor eenvoudige keukenwerkzaamheden en een enkeling in de bediening. Tot slot is er een klein aantal jongeren dat op het land of in de kassen werkt.

Als we het werk dat de respondenten verrichten, bekijken in het licht van arbeidscontinuïteit, valt op hoe divers het beeld is. Ongeveer de helft van de jongeren die aangeeft zwart te werken, kan dit incidenteel doen. Ze hebben geen zekerheid over de beschikbaarheid van werk, weten niet wanneer en hoe lang ze kunnen werken en kunnen dan ook niet op 'gegarandeerde' inkomsten rekenen. De andere helft heeft die zekerheid wel, maar kan slechts weinig uren werken. Zo maakt een van de jongeren samen met drugsverslaafden trams schoon, hoewel hij zelf niet verslaafd is. Hij heeft zich via een hulporganisatie opgegeven en hij wordt gebeld als ze hem nodig

hebben. Voor een ochtend werken krijgt hij net als de verslaafden € 15. Wanneer we de continuïteit van het werk en de inkomsten van de (voormalige) amv's uit het zwarte werk in aanmerking nemen, moeten we concluderen dat het vooral gaat om werk in de marge. Het is onzeker werk dat bovendien veelal beperkt is in omvang en in verdiensten. Het merendeel van de respondenten verdient onvoldoende om hiervan rond te kunnen komen.

Veruit de grootste groep (voormalige) amv's laat zich niet in met criminaliteit.⁴ Twaalf respondenten vertelden dat ze in het verleden betrokken waren bij criminele activiteiten in Nederland, zoals geweld (tijdens de asielprocedure of in de formele opvang), drugs, vermogensdelicten (diefstal en heling) en fraude met documenten. Deze activiteiten werden vooral gepleegd tijdens de rechtmatige (minderjarige) periode, of net na het onrechtmatig worden, en hadden als doel het voorzien in eigen levensonderhoud. De (voormalige) amv's die dankzij valse documenten Nederland zijn binnengekomen of de enkeling die wit kan werken door gebruik te maken van vervalste of andermans identiteitspapieren, hebben in deze gevallen een andere perceptie op juridische kwalificaties als fraude en criminaliteit. Het zijn wat hen betreft handelingen die onlosmakelijk verbonden zijn met irreguliere migratie en illegaal verblijf (zie Boom, Snel e.a., 2010, p. 165-166).

De zorgen vanuit de politiek over de kwetsbare (voormalige) amv's die vanuit de opvang of tijdens het onrechtmatige verblijf door mensenhandelaren in Nederland voor de prostitutie worden geronseld, kunnen op basis van ons onderzoek niet worden bevestigd. Tijdens onze uitgebreide zoektocht naar onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's hebben we met twee slachtoffers van mensenhandel in de seksindustrie kunnen spreken. Dit betekent uiteraard niet dat er onder de (voormalige) amv's geen slachtoffers van mensenhandel in de gedwongen prostitutie zijn, maar wel dat naar alle waarschijnlijkheid dit fenomeen minder omvangrijk is dan in de politiek en in de media wordt verondersteld. Als (voormalige) amv's tijdens het

4 Deze constatering komt overeen met de bevindingen van een recent onderzoek naar de relatie tussen asielmigratie, verblijfsstatussen en criminaliteit. De auteurs concluderen op basis van een analyse van administratieve gegevens over asielmigranten en over verdachten van delicten dat het merendeel van de asielmigranten dat illegaal in Nederland verblijft niet verdacht wordt van enige vorm van criminaliteit (Boom, Snel e.a., 2010, p. 168).

onrechtmatige verblijf op grote schaal gedwongen zouden worden in de seksindustrie te werken, dan hadden we op basis van onze brede methodologische aanpak meer slachtoffers van uitbuiting in de gedwongen prostitutie moeten vinden en hadden we bovendien meer verhalen van de (voormalige) amv's hierover moeten horen.

Als de voormalige amv's niet actief zijn op de formele arbeidsmarkt en slechts in beperkte mate zwart werken, en bovendien niet of nauwelijks inkomsten uit criminele activiteiten genereren, roept dit de vraag op hoe ze dan wel aan inkomsten komen. Het antwoord op deze vraag ligt in belangrijke mate besloten in een sobere leefstijl in combinatie met ondersteuning die ze weten te genereren uit sociale netwerken.

Ondersteuning vanuit de 'gifteconomie'

De (voormalige) amv's worden in hun levensonderhoud en huisvesting vooral ondersteund door vrienden en particuliere hulporganisaties. Het is dankzij deze ondersteuning – veelal in de vorm van 'zakgeld' en huisvesting – dat de jongeren hun verblijf in Nederland kunnen continueren en niet op straat zwerven. Particuliere hulporganisaties spelen hierbij een prominente rol. De rol die Nidos⁵ innam tijdens het rechtmatige verblijf van de amv's vóór hun 18de levensjaar wordt met het meerderjarig worden deels overgenomen door de particuliere hulporganisaties. Onder deze particuliere hulporganisaties bevinden zich instanties die vanuit humanitaire en/of religieuze overtuiging uitgeprocedeerde asielzoekers en onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's ondersteunen. Een tweede vorm van ondersteuning die in de 'gifteconomie' valt, is de hulp die de (voormalige) amv's ontvangen van vrienden, kennissen en landgenoten. Vijftig respondenten geven aan dat zij op uiteenlopende manieren vanuit hun sociale netwerk steun hebben ontvangen. Deze hulp hoeft niet per se financieel van aard te zijn, maar kan ook gaan om zaken als eten, onderdak en

5 Nidos is een onafhankelijke voogdijinstelling, die op grond van de wet de voogdijtaak uitvoert voor amv's. Alle amv's dienen ten tijde van hun verblijf te beschikken over een voogd.

kleding of schoeisel. Deze steun in de vorm van giften (financieel of anders) komt vaak van vrienden en landgenoten of 'regiogenoten' die meestal wel een rechtmatige verblijfstitel hebben.

De steun die de respondenten ontvangen van vrienden en van particuliere hulporganisaties is echter niet vrijblijvend. Het aannemen van cliënten door particuliere hulporganisaties, inclusief de bijbehorende praktische en financiële ondersteuning, is gebonden aan criteria. Hulporganisaties bekijken onder meer of de (voormalige) amv zicht heeft op een toekomstig regulier verblijf in Nederland. Indien er geen perspectief is op verblijf, hanteren de meeste organisaties een perspectief op terugkeer naar het land van herkomst en verwachten zij dat de vreemdeling met de International Organization for Migration (IOM) samenwerkt om deze terugkeer vorm te geven. De beoordeling of er sprake is van (juridisch) perspectief op verblijf, gebeurt soms, vooral bij de meer professioneel ingerichte hulporganisaties, op basis van een consequente systematiek, bijvoorbeeld aan de hand van een vluchtverhaalanalyse. Soms spelen ook andere niet-juridische factoren een rol en krijgt de jongere ondersteuning vanuit de persoonlijke betrokkenheid van een hulpverlener. Een ander criterium dat hulporganisaties hanteren, is dat ze in principe alleen cliënten uit de eigen gemeente of regio aannemen. Ten slotte wordt er bij sommige particuliere hulporganisaties een tegenprestatie van de jongere geëist, bijvoorbeeld in de vorm van 'vrijwilligerswerk'.

Zwart werk en uitbuiting

'Uitbuiting' is een term die binnen het Nederlands strafrecht onder het artikel over mensenhandel valt (art. 273f Sr). In lid 1 van dit artikel staan de omstandigheden vermeld waaronder er sprake is van mensenhandel. Uitbuiting wordt niet alleen in de prostitutie strafbaar gesteld, maar ook in de bredere context van het verrichten van andere vormen van arbeid of diensten (Korvinus, Koster e.a., 2006). Indien er sprake is van uitbuiting in juridische zin in arbeid of dienstverlening, dan moet er sprake zijn van een exces of een inbreuk op fundamentele mensenrechten. Naast excessieve omstandigheden zoals onder dwang tewerkgesteld worden, waarbij fundamentele mensenrechten geschonden worden, zijn ook minder excessieve omstandigheden strafbaar, bijvoorbeeld buitensporige

werktijden, gedwongen gevaarlijk werk, onderbetaling of meer-voudige afhankelijkheid van een werkgever. Bij minder excessieve arbeidsomstandigheden moet vooral worden gekeken naar de combinatie van omstandigheden en de positie van de werkgever ten opzichte van de werknemer en *vice versa* (qua status, leeftijd). Een verdere uitwerking van het verbod op uitbuiting is aan de rechtspraktijk overgelaten (De Jonge van Ellemeet, 2007, p. 112).

Lestrade en Ten Kate (2009) bespreken de invulling van ‘gedwongen arbeid’ in verschillende Europese verdragen en richtlijnen en het Nederlandse wetsartikel en laten aan de hand van een analyse van Nederlandse jurisprudentie van verschillende mensenhandelzaken zien hoe Nederlandse strafrechters invulling geven aan het concept ‘overige uitbuiting’. Zij concluderen dat slechts in drie zaken van ‘overige uitbuiting’ de Nederlandse rechters mensenhandel bewezen achtten, waarbij het uitsluitend situaties van dienstbaarheid betrof en gedwongen arbeid als niet bewezen werd verklaard. In de context van het onderzoek naar de (voormalige) amv’s zijn in het bijzonder de argumenten die Lestrade en Ten Kate schetsen om tot een veroordeling van mensenhandel op basis van ‘gedwongen arbeid’ te komen relevant. Deze auteurs stellen – op basis van een oordeel van de Hoge Raad – allereerst dat voor de bewezenverklaring van het oogmerk van uitbuiting bij gedwongen arbeid achtereenvolgens de aard en duur van de tewerkstelling, de beperkingen die het voor de betrokkene meebrengt en, tot slot, het economisch voordeel voor de tewerksteller doorslaggevend zijn. Als referentiekader dienen hierbij Nederlandse maatstaven (Lestrade en Ten Kate, 2009, p. 854, 866-867). (Zie ook het artikel van Van Krimpen in dit nummer.)

Terugkerend naar de (voormalige) amv’s kunnen we ons allereerst de vraag stellen in hoeverre er sprake kan zijn van mensenhandel in de betekenis van ‘gedwongen arbeid’ in een context waarin het overgrote deel van de onrechtmatig verblijvende jongeren zelf actief op zoek gaat naar werk. Het initiatief ligt met andere woorden niet zozeer bij de tewerksteller als wel bij de (voormalige) amv’s die zich vrijwillig bij potentiële werkgevers melden. In de visie van Lestrade en Ten Kate doet dit echter niet ter zake, aangezien de kwetsbare positie waarin onrechtmatig verblijvende vreemdelingen verkeren ertoe leidt dat zij arbeid accepteren die ze onder normale omstandigheden niet zouden accepteren. Volgens de auteurs is het niet zozeer van belang van wie het initiatief tot tewerkstelling is uitgegaan. Het is voldoende dat de tewerksteller zich bewust moet

zijn geweest van de feitelijke omstandigheden van de betrokkene, waaruit het overwicht voortvloeit. In hun visie is het dan ook geen werken uit vrije wil, maar is het gerechtvaardigd om te spreken over werken uit dwang.

Tijdens de interviews met de (voormalige) amv's zijn we regelmatig geconfronteerd met verhalen over misstanden op de terreinen van werk en huisvesting. In ruil voor gratis of goedkope huisvesting – en soms onder de dreiging van aangifte van illegaal verblijf – verwachten sommige huiseigenaren of verhuurders dat de (voormalige) amv's arbeid verrichten, intieme relaties aangaan of seksuele diensten leveren. Op het terrein van zwart werk vertellen de jongeren over de slechte arbeidsomstandigheden waar ze als gevolg van hun onrechtmatige status mee geconfronteerd worden en die voor hen zelfs aanleiding kunnen vormen om met het werk te stoppen. Andere jongeren zien hun kwetsbare positie op de arbeidsmarkt en de slechte bijbehorende werkomstandigheden als een logisch – bijna vanzelfsprekend – gevolg van hun onrechtmatige status. Zij zijn ervan overtuigd dat zij aan deze omstandigheden niets kunnen veranderen en dat ze die moeten accepteren of moeten stoppen met het werk.

De (voormalige) amv's die (wel eens) zwart werken, hebben vrijwel altijd zelf de stap naar de werkgever gezet. Deze omstandigheid is echter minder relevant dan de wetenschap dat de tewerksteller zich bewust moet zijn geweest van de feitelijke omstandigheden van de betrokkene, waaruit het overwicht voortvloeit. De noodzaak om inkomsten uit arbeid te genereren of om huisvesting te vinden, kan onder de (voormalige) amv's zo groot zijn dat zij slechte omstandigheden gemakkelijker zullen accepteren. In lijn met de argumentatie van Lestrade en Ten Kate (2009) menen wij dat – afhankelijk van de verdere specifieke omstandigheden – deze noodzaak om te werken onder slechte omstandigheden de vrije wil beperkt en het inderdaad mogelijk is te spreken van gedwongen arbeid. Er is ons hierbij niet gebleken dat er sprake was van dwang door middel van fysiek geweld. Wel kunnen we constateren dat er soms sprake is van indirecte dwang, waarbij gedacht kan worden aan de druk die werkgevers creëren door te dreigen met (gedeeltelijke) inhouding van het salaris, het beëindigen van huisvesting of het doen van een aangifte van onrechtmatig verblijf. Ook zullen de (voormalige) amv's, vanuit de angst aangehouden te worden, minder snel dan gebruikelijk aangifte van uitbuiting tegen een werkgever doen.

De kwetsbaarheid van (voormalige) amv's komt daarmee vooral tot uitdrukking in verregaande afhankelijkheidsrelaties en situaties van uitbuiting op onderbelichte terreinen van huisvesting en arbeid buiten de seksindustrie.

De (voormalige) amv's kunnen niet uitsluitend als machteloze slachtoffers van uitbuiting en 'moderne slavernij' worden getypeerd. Er zijn ten minste twee factoren die deze afhankelijkheid van werkgevers en huurbazen tegengaan en uitbuiting belemmeren. In de eerste plaats ontvangen de meeste (voormalige) amv's emotionele en financiële steun van particuliere hulporganisaties en is het merendeel van de jongeren dus niet (volledig) afhankelijk van zwart werk. In de tweede plaats zorgt de sterke oriëntatie op een rechtmatig verblijf in Nederland er onder de (voormalige) amv's voor dat zij zich verre houden van criminele activiteiten en tevens uit angst voor de risico's op aanhouding beperkt zwart werken. Veel jongeren nemen genoeg met weinig werk en de (beperkte) steun van vrienden en hulporganisaties. De particuliere hulporganisaties en de focus van de jongeren vormen daarmee een buffer tegen uitbuiting. Ook hier zit echter een keerzijde aan. Vrienden en kennissen profiteren soms op hun manier van de diensten van de (voormalige) amv's, bijvoorbeeld op het gebied van arbeid. De ongelijkwaardige uitwisseling van arbeid tegen geld, goederen of diensten geleverd door vrienden, landgenoten en particuliere hulporganisaties kan in bepaalde situaties zorgen voor vormen van meervoudige afhankelijkheid, waarbij de jongere voor bijvoorbeeld huisvesting, juridische steun en levensonderhoud afhankelijk is van één organisatie of van een partner of vriend. Afhankelijk van de omstandigheden waaronder deze afhankelijkheidsrelatie tussen de (voormalige) amv en de particuliere hulporganisatie vorm krijgt en alle goede bedoelingen ten spijt, ligt naar ons idee hier ook een risico op uitbuiting.

Conclusie

De voormalige amv's die onrechtmatig in Nederland verblijven, hebben met het meerderjarig worden geen recht meer op voorzieningen zoals huisvesting en vaste inkomsten in de vorm van leefgeld. In deze bijdrage hebben we geprobeerd een antwoord te formuleren op de vraag hoe deze jongeren zich in de illegaliteit staande houden en in hoeverre zij een kwetsbare en makkelijk uit

te buiten groep vormen. We hebben geconstateerd dat de jongeren met het meerderjarig worden niet langer meer gebruik (kunnen) maken van de formele economie van de verzorgingsstaat en evenmin slagen deze onrechtmatig verblijvende jongeren erin om een formele plek op de arbeidsmarkt te vinden. Voormalige amv's die zich met criminele activiteiten van inkomsten proberen te verzekeren, zijn we niet of nauwelijks tegengekomen. Wel participeren ze in de informele economie van arbeid door in beperkte mate zwart werk te verrichten. Slechts een derde van de (voormalige) amv's beschikte echter over inkomsten uit zwart werk. Het werk dat zij verrichten, is bovendien vaak beperkt in omvang en salariëring en van enige zekerheid over de beschikbaarheid van het zwarte werk is evenmin sprake. Een reden voor deze geringe participatie in de informele economie van arbeid is gelegen in het geringe aantal banen voor mensen zonder verblijfsdocumenten. Werkgevers lijken in toenemende mate beducht voor de financiële risico's die zij lopen. De criminele activiteiten die de jongeren hebben verteld, speelden zich vooral af tijdens het rechtmatige verblijf. Deze jongeren weten zich vooral staande te houden door de ondersteuning van vrienden en particuliere organisaties en door er een sobere levensstijl op na te houden. Kenmerkend voor deze jongeren die onrechtmatig in Nederland verblijven, is hun sterke oriëntatie op een rechtmatig verblijf in Nederland. Deze oriëntatie staat haaks op een actieve rol in de informele economie van arbeid en criminaliteit. De jongeren beseffen dat hun eventuele participatie in de informele economie van arbeid en criminaliteit belangrijke risicofactoren vormen om aangehouden te worden, waardoor mogelijke kansen op een toekomstig rechtmatig bestaan in Nederland komen te vervallen.

Literatuur

Boom, J., E. Snel e.a.

Azielmigratie, verblijfstatussen en criminaliteit

Tijdschrift voor Criminologie, jrg. 52, nr. 2, 2010, p. 153-169

Engbersen, G., R. Staring e.a.

Illegale vreemdelingen in Nederland. Overkomst verblijven schattingen

Rotterdam, RISBO, 2002

Jonge van Ellemeet, H. de

*Slecht werkgeverschap of
'moderne slavernij'*

Justitiële verkenningen, jrg. 33,
nr. 7, 2007, p. 107-119

**Korvinus, A.G., D.A.C. Koster
e.a.**

*Mensenhandel: de achtergronden
en omtrekken van het begrip
uitbuiting in art. 273a Sr*

Trema, jrg. 29, nr. 7, 2006,
p. 286-290

Kromhout, M.H.C., Y.H. Leijstra

*Terugkeer en MOB bij
Alleenstaande Minderjarige
Vreemdelingen. Landelijk beleid
en lokale praktijk*

Den Haag, Ministerie van
Justitie, 2006

**Kromhout, M.H.C., T. Liefwaard
e.a.**

*Tussen beheersing en begeleiding.
Een evaluatie van de pilot
'beschermde opvang risico-
AMV's'*

Den Haag, WODC, 2010

Leerkes, A.

*(Dis)functies van illegaal verblijf
in Amsterdam en Rotterdam*

Rooilijn, 41 (5), 2008, p. 310-317

Lestrade, S., W. ten Kate

*De strafbaarstelling van 'overige
uitbuiting' binnen mensenhandel*

NJCM-Bulletin, jrg. 34, nr. 8,
2009, p. 852-870

Staring, R., J. Aarts

*Jong en illegaal in Nederland.
Een beschrijvende studie naar
de komst en het verblijf van
onrechtmatig verblijvende
(voormalige) alleenstaande
minderjarige vreemdelingen en
hun visie op de toekomst*

Den Haag, Boom Juridische
uitgevers, 2010